

5. INSTRUCTIE, MILIEU OF SELECTIE? DRIE VERKLARINGSMODELLEN VOOR LATERE CULTUURDEELNAME

HARRY GANZEBOOM

Er is in Nederland veel onderzoek gedaan naar cultuurdeelname.¹¹⁾ Zowel voor kunstproducenten (kunstenaars en distribuerende instellingen als musea en schouwburgen), de subsidiërende overheid, als voor de wetenschappelijk onderzoeker is de vraag hoe men tot kunstdeelname komt een belangrijk probleem. Het is niet gemakkelijk om uit de grote voorraad bevindingen uit onderzoek een grote lijn te trekken, maar één resultaat staat als een paal boven water: onder het publiek van culturele evenementen en instellingen treffen we een enorme oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden aan.

Opleidingsniveau en cultuurdeelname Deze oververtegenwoordiging verschilt weliswaar per culturele activiteit, maar karakteriseert niettemin vrijwel alle culturele activiteiten. Bij een grootscheepse heranalyse van bijna honderdvijftig onderzoeken van publieksgroepen van musea en tentoonstellingen troffen Ganzeboom en Haanstra (1989) er bijvoorbeeld geen aan die de gemiddelde opleiding van de Nederlandse bevolking zelfs maar enigszins benaderde. Bij de podiumkunsten blijkt het wat anders te liggen: Maas e.a. (1990) troffen onder honderd voorstellingen in eenendertig accommodaties voorstellingen aan waarbij min of meer een doorsnee van de bevolking, wat opleidingsniveau betreft, aanwezig bleek te zijn. Dit bleken echter alle voorstellingen buiten het reguliere schouwburgcircuit: het betrof buurt- en amateurtoneel.

Oververtegenwoordiging De oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden onder het kunstenpubliek kan niet worden verklaard als een effect van te hoge opgave door hoger opgeleiden. Hoewel bekend is dat velen hun cultuurdeelname onbewust overschatten dan wel bewust overdrijven, en deze neiging wat sterker is onder hoger opgeleiden dan onder lager opgeleiden, doet deze tendens weinig af aan de gecon-

stateerde oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden. Niet alleen in algemeen bevolkingsonderzoek, maar ook bij onderzoek in culturele instellingen zelf komt hetzelfde patroon naar voren.

Maar weinig wordt beseft hoe sterk die oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden is. Vooral bij minder toegankelijke kunstvormen als moderne beeldende kunst of moderne muziek kan dit hoog oplopen. In de betreffende musea en theaters treft men soms meer dan 80% hoger opgeleiden, onder de bevolking circa 10% tot 15%. Men kan zelfs stellen dat er maar weinig dingen zo ongelijk verdeeld zijn onder de bevolking als cultuurdeelname. Een aansprekende illustratie hiervan is wellicht dat men op basis van iemands cultuurdeelname veel beter kan voorspellen of men met een hoger opgeleide te doen heeft dan op basis van iemands inkomen.

64 Uit onderzoek naar cultuurdeelname komt ook naar voren dat de oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden inderdaad een gevolg is van de opleiding en niet van andere vormen van daarmee samenhangende maatschappelijke status. Op het oog is het weliswaar zo dat onder het publiek van culturele instellingen relatief veel personen met hogere inkomens en hogere beroepsstatus en jongeren worden aangetroffen. Dit wil echter niet zeggen dat inkomen, beroepsstatus of leeftijd van invloed zijn op cultuurdeelname. Wanneer de invloed van opleiding wordt uitgeschakeld door segmenten van het kunstenpubliek en de bevolking met gelijke opleiding met elkaar te vergelijken, vallen verschillen naar inkomen, beroep en leeftijd tussen het kunstenpubliek en de bevolking grotendeels weg. Deze verschillen blijken terug te voeren op de invloed van de genoten opleiding. Hoger opgeleiden hebben nu eenmaal hogere inkomens en beroepen met een hogere status dan lager opgeleiden, en jongeren zijn relatief hoger opgeleid dan ouderen. Opleidingsverschillen blijken dan ook de

werkelijke oorzaak van de verschillen in cultuurdeelname zijn. Het is vanuit gangbare alledaagse theorieën over cultuurdeelname vooral verrassend te zien dat cultuurdeelname zo weinig heeft uit te staan met inkomensverschillen. Vaak wordt gedacht dat toegangsprijzen een belangrijke rol spelen bij de selectie van het publiek; als dat zo was zou men vooral een oververtegenwoordiging van hogere inkomensgroepen moeten aantreffen en dat is niet het geval.

Instructiemodel Het schijnbaar onomstotelijke feit dat er een sterke invloed van het opleidingsniveau op cultuurdeelname uitgaat, doet al snel veronderstellen dat er iets in het onderwijs moet zijn dat cultuurdeelname bevordert. De meest gangbare veronderstelling daarover is dat het Nederlandse onderwijs de cultuurdeelname bevordert, doordat het de leerlingen en studenten toerust met vaardigheden om van kunst en cultuur te genieten.

Voedingsbodem Een groot deel van het onderwijs is immers impliciet of expliciet aan kunst en cultuur gewijd. De literatuurlessen (in verschillende talen) brengen de leerlingen in aanraking met de internationale belletrie; muziek- en tekenonderwijs en andere manieren van kunstzinnige vorming bieden de gelegenheid om op een andere manier met kunstaanbod kennis te maken. Ook zijn onderwijsinstellingen vaak instituten waar een variëteit aan extracurriculaire culturele activiteiten bloeit: toneelclubs, orkesten, koren, creatieve clubs, enzovoort. Wat ligt meer voor de hand dan dat juist deze onderdelen van het onderwijs de voedingsbodem vormen voor de latere cultuurdeelname?

Deze gedachtengang duiden we aan met het *instructiemodel*. Dit model sluit nauw aan bij wat men de *informatietheorie* van cultuurdeelname zou kunnen noemen. Volgens deze theorie kan men kunst het

beste beschouwen als een bron van meer of minder complexe informatie. Men moet kunst eerst begrijpen alvorens men ervan kan genieten. Omdat alle kunst min of meer met informatiedrempels is omgeven, is het kunstenpubliek eenzijdig samengesteld uit groepen die meer instructie hebben gekregen om de geboden informatie te kunnen verwerken. Naarmate de informatie complexer van aard is, zal de selectieve werking ervan sterker zijn: bij de meest complexe kunst hoort de hoogst opgeleide publieksgroep.

Als dit instructiemodel opgaat, ligt het voor de hand om naar het onderwijs te grijpen wanneer men de cultuurdeelname onder de bevolking wil bevorderen. Nu zullen lang niet alle voorstanders van (meer) kunsteducatie in het onderwijs de latere cultuurdeelname als het meest directe oogmerk van hun programma zien, en nog minder in het optreden van deze invloed het enige criterium voor het succes van kunsteducatieprogramma's beschouwen. Dat neemt niet weg dat het redelijk is van deze educatie te verwachten dat het cultuurdeelname bevordert en daarmee ook de cultuurspreiding. Een bezwaar tegen deze redenering berust op de veronderstelling dat kunsteducatie in het onderwijs inderdaad de veronderstelde effecten heeft.

Geen selectiviteit We slagen er in dat geval weliswaar in de cultuurdeelname van de bevolking te bevorderen, maar dit kan er ook toe leiden dat de sociale ongelijkheid in cultuurdeelname wordt vergroot. Dit is het geval wanneer kunsteducatie een groter aandeel van het onderwijs uitmaakt naarmate het onderwijs een hoger niveau heeft of in de hogere leerjaren wordt aangeboden. De oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden onder culturele publieksgroepen zal dan alleen maar groter worden en men heeft er zich in dit scenario als het ware bij neergelegd dat kunst uitsluitend een zaak van intellectualiteit is, waarvan het

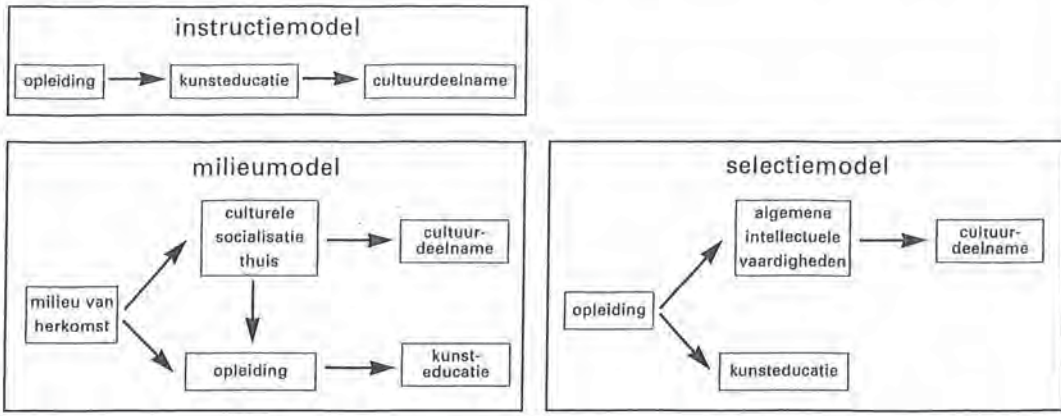
genot zich nu eenmaal niet met iedereen laat delen. Juist vanuit dit argument zijn de Amsterdamse Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen een opmerkelijke instelling. Deze instructie bereikt de leerlingen immers wanneer zij nog verkeren in het ongedeelde primair onderwijs. Het mag een discussiepunt zijn in hoeverre leerlingen op de basisschoolleeftijd gevoelig zijn voor het gebodene, feit blijft dat zij alle gelijkelijk worden bereikt door deze lessen. Het onderzoek in Amsterdam laat zien dat in dit opzicht geen selectiviteit optreedt. De Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen bereiken de meeste scholen en voorzover scholen er niet aan meedoen, zijn het bepaald niet de scholen met relatief veel kinderen uit de lagere sociaal-economische klassen die niet worden bereikt.

Het is de vraag of het nu werkelijk de instructie in het onderwijs is die tot de grotere cultuurdeelname van hogere opgeleiden voert en niets anders. De invloed van de genoten opleiding kan immers niet worden herleid tot verschillen naar inkomen, beroep of leeftijd. Er zijn echter twee andere mogelijkheden denkbaar die het instructiemodel op losse schroeven kunnen zetten. Deze kunnen we benoemen als het *milieumodel* en het *selectiemodel*. Een schematische weergave van de drie modellen die de invloed van onderwijs op cultuurdeelname kunnen verklaren is opgenomen in figuur 12 op de volgende pagina.

65

Milieumodel Volgens het milieumodel is een belangrijke bron van kunsteducatie gelegen in het ouderlijk milieu, dat werkzaam is voor en naast het onderwijs. Er is een reeks van onderzoeken beschikbaar waarin de grote betekenis wordt aangetoond van de ouders voor de cultuurdeelname van hun kinderen, ook wanneer deze kinderen volwassen zijn. Zo blijkt dat ouders met hogere opleidingen en beroepen relatief vaak cultureel actieve kinderen hebben, dat cultureel actieve

12. Drie modellen voor de oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden onder culturele publieksgroepen

ouders cultureel actieve kinderen hebben en dat cultureel actieven zeer vaak cultureel actieve broers en zussen hebben. Het kan niet anders of ook dit laatste verband spruit voort uit de gemeenschappelijke ervaringen in het ouderlijk milieu.

66 *Ouderlijk milieu* Dat het ouderlijk milieu zo'n belangrijke determinant van cultuurdeelname is, zou er weinig toe doen als milieu en opleiding los van elkaar zouden staan. Dit is echter allerm minst het geval. Niet alleen hebben hoger opgeleiden en cultureel actieve ouders vaak cultureel actieve kinderen, het zijn juist ook deze omstandigheden die aan succes in het onderwijs bijdragen. De kinderen van cultureel actieve ouders zijn niet alleen zelf ook vaak cultureel actief, ze zijn veelal ook hoog opgeleid. Daarmee doet zich het probleem voor te onderscheiden welk deel van de cultuurdeelname op rekening van de opleiding en welk deel op rekening van het milieu van herkomst moet worden geschreven. Statistische modellen laten zien dat inderdaad een deel van de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden in feite op rekening van het ouderlijk milieu moet worden geschreven. Dit feit blijft in veel onderzoek naar cultuurdeelname onderbelicht door het ontbreken van de juiste gegevens. In veel

bevolkingsonderzoek, vooral wanneer dat gedaan wordt door overheidsinstanties als het Centraal Bureau voor de Statistiek, verzuimt men eenvoudigweg om te informeren naar de relevante kenmerken van ouders, broers en zussen. In publieksonderzoek ligt de juiste benadering van deze kwestie ook heel moeilijk: ook al zou men de juiste vragen stellen, het blijft lastig om precies te bepalen hoe groot de oververtegenwoordiging van personen uit bepaalde milieus, of bepaalde broers/zussen is. Daarvoor ontbreken vergelijkbare bevolkingsgegevens. In het Amsterdamse onderzoek naar het effect van de Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen is daarentegen zorgvuldig rekening gehouden met de mogelijk verstoringende werking van het milieumodel en uitvoerig geïnformeerd naar sociale en culturele kenmerken van ouders en broers/zussen van de ondervraagden. Evenals in eerder onderzoek blijkt het ouderlijk milieu vrij sterk samen te hangen met latere cultuurdeelname. Maar het bereik van deze lessen is niet selectief naar ouderlijk milieu en het effect ervan kan daarom niet worden verstoord. Het geconstateerde effect van de lessen staat geheel los van het milieu-effect. Belangrijk bleek de verstoringende werking van het ouderlijk milieu wél bij het bepalen van de invloed van het bereikte opleidingsniveau en de in het voorgezet

onderwijs genoten kunsteducatie. Een deel van de invloed van het bereikte opleidingsniveau op latere cultuurdeelname is inderdaad schijn en moet in feite op rekening worden geschreven van het cultureel klimaat in het ouderlijk gezin. De invloed van het ouderlijk milieu blijkt groot: ook uit het Amsterdamse onderzoek komt naar voren dat de verschillen in cultuurdeelname teweeggebracht door culturele vorming in het ouderlijk milieu groter zijn dan de verschillen teweeggebracht door alle kunsteducatie op school.

Cultivatie of compensatie? Een bijzondere variant van het milieumodel is dat niet zozeer de invloed van het onderwijs als zodanig op rekening van het milieu moet worden geschreven, maar dat de werking van het onderwijs afhangt van het ouderlijk milieu. Deze veronderstelling is populair onder aanhangers van de zogenaamde culturele reproductietheorie van onderwijs, van de Franse socioloog Bourdieu (Bourdieu, 1979). Volgens deze theorie valt het onderwijs telkens weer uit in het voordeel van kinderen van beter gesitueerden, doordat deze thuis beter zijn voorbereid op wat de school te bieden heeft, meer plezier aan school beleven, daarom vaak betere vervolgopleidingen kiezen en meer kans hebben deze met succes af te ronden. Het is dus redelijk te veronderstellen dat kunsteducatie bij uitstek vruchten zal afwerpen voor kinderen die daarop van huis uit zijn voorbereid. Men kan dezelfde stelling ook vanuit de andere gezichtshoek formuleren: cultureel actieve ouders zullen er in slagen de cultuurdeelname van hun kinderen te stimuleren wanneer deze culturele opvoeding wordt gecontinueerd in het onderwijs. Beide formuleringen komen er op neer dat de invloed van school afhangt van die van thuis (en andersom), en in het bijzonder dat de invloed van school alleen bestaat (of althans groter is) wanneer men thuis al is voorbereid. Dit noemen we de *cultivatie-*

variant van het milieumodel.

Het omgekeerde is evenwel ook denkbaar, en dit noemen we de *compensatievariant* van het milieumodel. In dat geval doet het er niet toe hoe men met kunst in aanraking komt, als het maar op tenminste één van beide manieren (op school of thuis) gebeurt. Zo'n situatie zou wijzen op de eigen manier waarop ieder met kunst en cultuur leert omgaan. Het ouderlijk voorbeeld thuis en de kunsteducatie op school dienen alleen maar om iemand met het culturele aanbod in aanraking te brengen; vanaf dat punt ontwikkelt men de belangstelling verder autonoom.

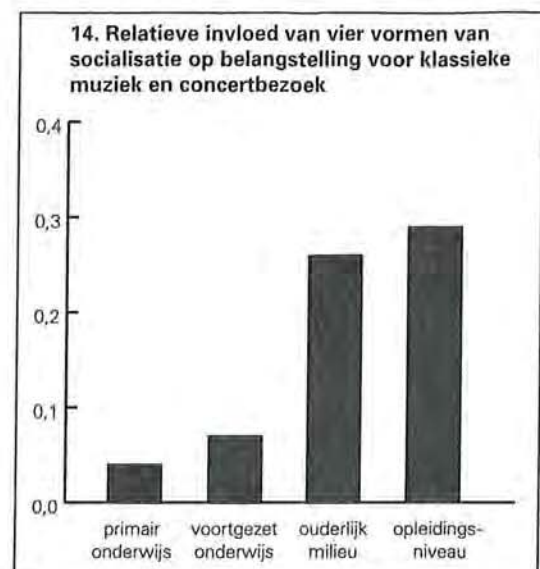
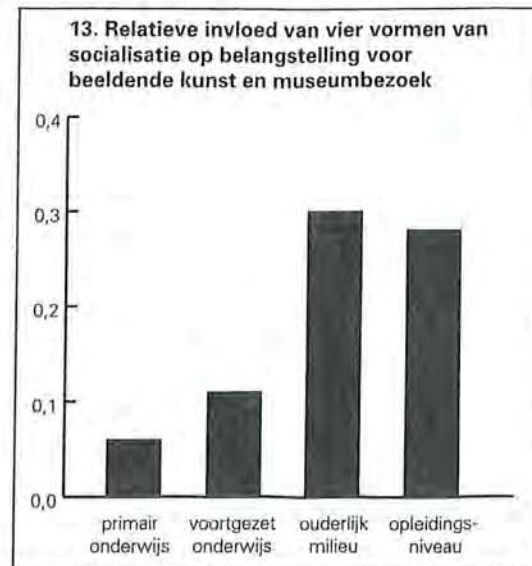
In het Amsterdamse onderzoek bleek de compensatievariant van het milieumodel beter van toepassing dan de cultivatievariant. Voorzover er sprake was van de invloed van het ouderlijk milieu, werkte deze niet beperkend op de verschillen die door de school teweeggebracht worden. Integendeel, volgens de Amsterdamse gegevens kan de school cultuurdeelname juist stimuleren waar het ouderlijk milieu het niet doet.

67

Selectiemodel Een andere mogelijkheid om de veronderstellingen van het instructiemodel in twijfel te trekken is door er op te wijzen dat men uit effecten van het behaalde opleidingsniveau niet zomaar mag concluderen dat we hier te maken hebben met een werking van instructie. Er kan net zo goed sprake zijn van selectie. Scholen onderwijzen niet alleen hun leerlingen, ze zorgen er ook voor dat leerlingen worden gesorteerd naar intellectuele niveaus. Het feit dat leerlingen van hogere opleidingen later veel cultureel actiever zijn dan leerlingen van lagere opleidingen, betekent wellicht alleen maar dat personen die goed wiskundesommen kunnen maken en foutloos kunnen spellen ook gemakkelijker met culturele informatie kunnen omgaan, en hoeft niets te maken te hebben met de omvang en aard van de genoten

kunsteducatie. Dit noemen we het *selectie-model*.

Vier invloeden Opnieuw blijkt op dit punt het unieke van de Amsterdamse Muziekluisterlessen en Kunstkijkuren. Omdat deze in het primair onderwijs plaatsvinden, kan het geconstateerde effect eenvoudigweg niet het effect van selectie zijn. Bij het voortgezet onderwijs ligt dit anders. Hier hebben we al wel met een geselecteerde leerlingengroep te maken. Bovendien is de deelname aan kunstzinnige vakken vaak facultatief. Hierdoor beperken mogelijke selectie-effecten zich niet alleen tot het onderwijsniveau, maar spelen ook binnen hetzelfde onderwijsniveau nog eens een rol. Uit de Amsterdamse gegevens blijkt dat selectie-effecten inderdaad een belangrijke rol spelen bij de invloed van het onderwijs op latere cultuurdeelname. De verschillen in cultuurdeelname tussen leerlingen met verschillende onderwijsniveaus maar overigens gelijke achtergrond, zijn veel groter dan de discrepanties tussen groepen met verschillende ervaringen met kunsteducatie. Dit betekent dat selectie-effecten veel groter zijn dan instructie-effecten. Het resultaat van het onderzoek in Amsterdam wordt nog eens samengevat in de grafieken 13 en 14. In deze grafieken zijn de vier invloeden op cultuurdeelname naast elkaar gezet: a. de kunsteducatie in het *primair onderwijs*, b. de kunsteducatie in het *voortgezet onderwijs*, c. de culturele activiteiten van de *ouders*, en d. de overblijvende invloed van het behaalde *onderwijsniveau* (terwijl de verschillen in culturele instructie op school constant zijn gehouden). Opnieuw is een onderscheid gemaakt tussen de invloed van op beeldende kunst en museumbezoek gerichte vorming en van op klassieke muziek en concertbezoek gerichte vorming op latere interesse in daarmee samenhangende activiteiten.

Bij cultuurdeelname op het gebied van beeldende kunst en museumbezoek (grafiek 13) gaat de sterkste invloed uit van de culturele activiteiten van de ouders. Bij cultuurdeelname op het gebied van muziek (grafiek 14) is de invloed van het opleidingsniveau sterker. In beide gevallen verschillen de invloeden van opleiding en ouderlijk milieu overigens nauwelijks in sterkte. Pas op de derde plaats en op geruime afstand komt de kunsteducatie in het (primair en voortgezet) onderwijs. Ook gezamenlijk kunnen deze effecten zich nog

niet meten met de relatieve invloed van het ouderlijk milieu en het behaalde opleidingsniveau.

Verklaringskracht Het selectiemodel en het milieumodel hebben dus een grotere verklaringskracht dan het instructiemodel. Dit is in het licht van het streven naar sociale cultuurspreiding een weinig hoopgevendde conclusie. Deze conclusie moet echter worden gerelativeerd. De onderzoeksresultaten zijn ontleend aan een empirisch aangetroffen situatie. Momenteel wordt er in het reguliere onderwijs weinig aandacht besteed aan kunsteducatie. Hierdoor telt de behandelde steekproef weinig personen die relatief intensieve kunstzinnige instructie in het voortgezet onderwijs hebben ondergaan. Hetzelfde geldt met betrekking tot het primair onderwijs voor de deelgroep van personen die buiten Amsterdam op de lagere of basisschool hebben gezeten. De uitkomsten over de effecten van de Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen geven aan dat relatief intensieve kunsteducatie in het primair onderwijs wèl van invloed kan zijn op latere cultuurdeelname en dit kan niet aan selectie worden toegeschreven. Zo op het oog gaat het hier om een beperkt aanbod. Alles bijeengenomen zijn het niet veel lessen en ze worden wellicht aangeboden op het moment dat de leerling nog niet optimaal gevoelig is voor dergelijke ervaringen. Voor de ondervraagden in het onderzoek geldt bovendien dat het de in de tijd meest ver weg liggende ervaringen zijn. Tegen die achtergrond kan men er alleen maar verbaasd over zijn, dat er zo'n duidelijk effect van de Amsterdamse lessen naar voren komt in verhouding tot de ervaringen met kunsteducatie in het voortgezet onderwijs. Dit laatste blijkt immers nauwelijks van grotere invloed.

De conclusie van het onderzoek in Amsterdam is derhalve niet alleen, dat niet te snel grote effecten van kunsteducatie in het onderwijs op latere cultuurdeelname mag worden verwacht. De conclusie is evenzeer, dat een systematische en doordacht opgezette vorm van kunsteducatie als de Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen wel degelijk van invloed kan zijn.

NOOT

1. Zie voor een overzicht hiervan *Bibliografie onderzoek cultuurdeelname en cultuurspreiding*. - Utrecht : LOKV, 1993. - (Katernen Kunsteducatie ; 1).

852
V
98

THEORIE PRAKTIJK

KATERNEN KUNSTEDUCATIE

SCHOLEN IN KUNST

effecten van kunsteducatie op cultuurdeelname

852
V
98